

יחסם של בית שמאי ובית הלל למצוות קידושין

- א. הצגת הנושא
- ב. שתי צורות הסתכלות על מצוות קידושין
- ג. אפיון מחלוקותיהן של בית שמאי ובית הלל
- ד. יחסם של בית שמאי ובית הלל למצוות קידושין
- ה. קידושי כסף על פי בית שמאי ובית הלל
- ו. הבנה בטור
- ז. סיכום

א. הצגת הנושא

מצינו במשנה הראשונה של מסכת קידושין:

האשה נקנית בשלש דרכים... בכסף בשטר ובביאה. בכסף - בית שמאי
אומרים בדינר ובשוה דינר, ובית הלל אומרים בפרוטה ובשוה פרוטה.

ננסה להבין את המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל ביחס לסכום הכסף הנצרך לקידושין
מתוך הסתכלות כוללת על המחלוקות בין בית שמאי לבית הלל, ובפרט בנוגע למצוות
קידושין.

ב. שתי צורות הסתכלות על מצוות קידושין¹

הטור בפתחת הלכות פריה ורביה (אבן העזר, סימן א) כותב:

יתברך שמו של הקב"ה שהוא חפץ בטוב בריותיו, שידע שאין טוב לאדם
להיות לבדו, ועל כן עשה לו עזר כנגדו. ועוד, כי כוונת הבריהא באדם כדי
לפרות ולרבות, וזה אי אפשר בלא העזר. ועל כן צוהו לדבק בעזר שעשה לו.

ניתן לראות שישנם בטור שני נימוקים למצוות קידושין:

- א. "אין טוב לאדם להיות לבדו" - הקידושין הם תכלית בפני עצמם - הטבה לאדם על ידי
יצירת שלמות בין איש לאשתו.
- ב. "כוונת הבריהא באדם כדי לפרות ולרבות" - הקידושין הם הכנה למצוות פריה ורביה.

1. על פי שיעור של הרב יהושע ויצמן, ראש ישיבת מעלות.

אין בעצם הקשר בין איש לאשתו תועלת מסויימת, אלא הקשר הוא אמצעי למצוות 'פרו ורבו', שהיא התכלית².

על פי שתי צורות הסתכלות אלו, ניתן להסביר את ההבדל בין הגמרא בשבת (לא,א) שדורשת "חוסן - זה סדר נשים" לבין המדרש במדבר רבה (פרשה יז): "תורת ה' תמימה - זה סדר נשים".

הגמרא בשבת דורשת "חוסן - זה סדר נשים" (ומסביר רש"י: "חוסן - לשון יורשין ועל ידי אשה נולדו יורשין") משום שהיא מתייחסת לסדר נשים על פי צורת ההסתכלות השניה - שהקידושין הם הכנה למצוות 'פרו ורבו', ולכן כל סדר נשים תכליתו היא ההמשך וההורשה. חוסן - זה נשים.

לעומת זאת, המדרש דורש "תורת ה' תמימה - זה סדר נשים" משום שהוא מתייחס לסדר נשים על פי צורת ההסתכלות הראשונה - שהקידושין הם תכלית עצמאית של יצירת שלמות, תורת ה' תמימה - שְׁלֵמָה, כמו הקשר שנוצר בין האיש לאשה.

ניתן לנסות להסביר על פי זה את המחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש ביחס להגדרת מצוות קידושין: על פי הרמב"ם מצוות קידושין היא מצווה לכל דבר כמו שהוא כותב בספר המצוות (עשה ריג) וכן בתחילת הלכות אישות ובכותרת הלכות אישות (למרות שבכל מקום מופיעה לשון שונה, ברור שעל פי שיטתו יש מצווה בקידושין עצמם).

הרא"ש (כתובות פרק א, אות יב), לעומתו, כותב בפרוש שהמצווה היא פריה ורביה, והאדם אינו מחוייב לישא אשה.

אם כן, ניתן להסביר, כאמור, שהרמב"ם התייחס למצוות קידושין כמצווה עצמאית משום שהוא רואה בקידושין מצווה של יצירת שלמות, ואילו הרא"ש התייחס למצוות קידושין כהכנה בלבד למצוות 'פרו ורבו', ולא כמצווה עצמאית³.

המקור לשתי צורות הסתכלות אלו הוא סיפור הבריאה. בפרק א בספר בראשית א (פסוק כח) מצווה הקב"ה את אדם וחווה: "פרו ורבו ומלאו את הארץ...". מהציווי נראה, שכל מטרת הקשר בין איש לאשה הוא המשך קיום האנושות. בפרק ב (פסוק יח), לעומת זאת, נאמר: "לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו". מפסוק זה נראה, שמטרת הקשר היא ליצור השלמה לאדם - עזר כנגדו, שישלים אותו.

2. צריך להדגיש באופן ברור, ששתי צורות הסתכלות אלו אינן סותרות, אלא משלימות שני פנים במצוות הקידושין, והשאלה היא מה העיקר בקידושין - יצירת השלמות או ההכנה ל'פרו ורבו'.

3. על פי שתי צורות הסתכלות אלו אפשר אולי להסביר גם את המחלוקת לגבי "קידושין שלא נמסרו לביאה" (קידושין נא,א) - האם נחשבים קידושין או לא: אביי סובר שקידושין שלא נמסרו לביאה נחשבים קידושין מפני שהוא רואה בקידושין מצווה - ערך עצמאי, ללא קשר לביאה, שכן בעצם הקידושין יש יצירת שלמות בין האיש לאשה. רבא, לעומתו, סובר שקידושין שלא נמסרו לביאה לא נחשבים קידושין, שכן הוא רואה במצוות קידושין בעיקר הכנה ל'פרו ורבו', ולכן אם הקידושין לא נמסרו לביאה הם אינם נחשבים קידושין, שהרי הם אינם מאפשרים פריה ורביה, שהיא תכלית הקשר.

ג. אפיון מחלוקותיהן של בית שמאי ובית הלל⁴

ננסה לאפיין באופן כללי ביותר את מחלוקותיהן של בית שמאי ובית הלל. במסכת חגיגה (דף יב,א) מובאת מחלוקת בין בית שמאי ובית הלל:

תנו רבנן: בית שמאי אומרים: שמים נבראו תחלה ואחר כך נבראת הארץ, שנאמר: בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. ובית הלל אומרים: ארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים, שנאמר: ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.

גם אם לא נרד לעומק המחלוקת בין בית שמאי ובית הלל, ניתן לראות שהפסוק שבית שמאי מביאים כראיה הוא מפרק א בבראשית שם מתואר סיפור הבריאה בצורה אחת, בעוד שבית הלל הביאו ראיה מפסוק בפרק ב בבראשית שם מתוארת הבריאה בצורה שונה, ורבים⁵ כבר עמדו על ההבדלים בין שני התיאורים.

בתחלה עלה במחשבה לבראתו במדת הדין, ראה שאין העולם מתקיים, והקדים מדת רחמים ושתפה למדת הדין. (רש"י, בראשית א, א)

התיאור הראשון של מעשה הבריאה מתואר מהסתכלות לפי שורת הדין - מידת הדין, והתיאור השני של מעשה הבריאה מתואר מהסתכלות של לפני משורת הדין - מידת הרחמים מצטרפת למידת הדין. (בתיאור הבריאה הראשון מופיע רק שם אלהים המיוחס להנהגה של שורת הדין - מידת הדין, ואילו בתיאור הבריאה השני מופיעים השמות ה' אלהים, ועל זה נאמר הקדים מידת הרחמים (שם הויה) ושתפה למידת הדין (שם אלהים)).

ניתן להניח, שבית שמאי בחרו פסוק מתיאור מעשה הבריאה הראשון משום שהם בחנו את הדברים על פי שורת הדין - בהסתכלות של מידת הדין, ואילו בית הלל בחרו בפסוק מהתיאור השני של מעשה הבריאה משום שהם בחנו את הדברים לפני משורת הדין - בהסתכלות של מידת הרחמים.

מהנחה זו מסתעפים סעיפים רבים, ולדוגמה, היחס בין האדם לבריאה. בתיאור מעשה הבריאה הראשון מתואר האדם כחלק מהבריאה, וניתן לראות זאת בכך שהוא מוזכר רק ביום השישי בתיאור קצר. בניגוד לכך, בתיאור השני מתואר האדם כמרכז הבריאה, וכל סיפור המעשה מסתובב סביבו. לכן, בית שמאי התייחסו לאדם כחלק מהבריאה ואילו בית הלל התייחסו לאדם כמרכז הבריאה.

דוגמה נוספת היא הספור במסכת שבת (לא,א) על שלושת הגויים שבאו להתגייר. שמאי הזקן דחה אותם, משום שעל-פי שורת הדין לא ראוי לקבל גרים שפועלים מאינטרסים לא כל-כך טהורים, אבל הלל, שנהג לפני משורת הדין - במידת הרחמים - קיבל אותם⁶.

4. על פי שיעור של הרב אודי פרומן, רב בישיבת שדמות מחולה.

5. לדוגמה: איש האמונה, עמוד 13 ואילך; מעליות ו, עמוד 55, מאמרו של עמוס גאולה.

6. הסבר דומה לכך מופיע בעין אייה (ברכות פרק א פסקה ה ופרק ח פסקה ו). רעיון זה מבוסס על הרעיון שמפתח המהרי"ל בדרך החיים על פרקי אבות פרק א. הוא מדגים כיצד בכל זוג מהזוגות ניתן למצוא צד

ראינו, אם כן, שבית שמאי מסתכלים על הדברים בהסתכלות של מידת הדין, ובית הלל בהסתכלות של מידת הרחמים. על פי זה, נסביר מספר מחלוקות בין בית שמאי לבית הלל:

במסכת כתובות (טז,א) מובאת ברייתא: "תנו רבנן, כיצד מרקדין לפני הכלה? בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להם בית שמאי לבית הלל: הרי שהיתה חגיגת או סומא, אומרים לה כלה נאה וחסודה, והתורה אמרה "מדבר שקר תרחק"! אמרו להם בית הלל לבית שמאי: לדברייכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו. מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות".

על פי מידת הדין אין לשנות מהאמת, וצריך לומר את הדברים כמו שהם, ולכן בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא. אולם, על פי מידת החסד - לפני משורת הדין - מותר לשנות מפני השלום, ובנוסף, אם האדם בחר באישה זו, היא נאה וחסודה בעיניו, ולכן בית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה.

בפרק הראשון של מסכת ביצה מובאות מספר מחלוקות בין בית הלל לבית שמאי שהמשותף לכולן הוא, שבית הלל מתירים לעשות מעשה מסוים ביום טוב כדי לא לפגוע בשמחת יום טוב, ואילו בית שמאי אוסרים כדי שלא יבואו לזלזל ביום טוב⁷. גם כאן ניתן להסביר את המחלוקת על פי ההנחה שהנחנו: בית הלל בוחנים את המעשים במידת הרחמים, ומסתכלים על האדם כמרכז הבריאה, ולכן הם מתירים מעשים מסוימים על מנת ששמחת האדם לא תפגע - התחשבות באדם. לעומתם, בית שמאי רואים באדם חלק חשוב מאוד בבריאה, אך לא המרכז - הסתכלות שנובעת משורת הדין - מידת הדין, ולכן הם אוסרים את אותם מעשים משום כבוד יום טוב, ואפילו אם תיפגע שמחת האדם.

ד. יחסם של בית שמאי ובית הלל למצוות קידושין

כפי שהראינו, ישנן שתי צורות הסתכלות על מצוות קידושין: א. הקידושין הם הכנה למצוות 'פרו ורבו'. ב. הקידושין הם מצווה בעלת תכלית עצמאית - יצירת שלימות. כאמור, המקור של שתי צורות הסתכלות אלו הוא סיפור הבריאה, שמופיע פעמיים.

אחד שמסתכל בהסתכלות של מידת הדין וצד אחד שמסתכל בהסתכלות של מידת הרחמים. הנשיאים - הסתכלות במידת הרחמים, אבות בית דין - הסתכלות של מידת הדין.
7. הגמרא שם (דף ט,ב) מסיקה מהמשניות בפרק: "...אלמא, גבי שמחת יום טוב בית שמאי לחומרא ובית הלל לקולא..." ומקשה על כך מהמשנה הראשונה בפרק "השוחט חיה ועוף ביום טוב, בית שמאי אומרים: יחפור בדקר ויכסה, ובית הלל אומרים: לא ישחוט..." רבי יוחנן מתרץ "מוחלפת השיטה". עיין שם בתוספות ד"ה רבי יוחנן שמביאים שני הסברים שונים ל"מוחלפת השיטה". לפי ההסבר הראשון דברי בית הלל ובית שמאי במשניות בפרק מוחלפים. על פי זה נמצא שבית הלל פוסקים לחומרא ובית שמאי לקולא, אך רבינו תם דוחה הסבר זה ומקבל את ההסבר השני, שעל פיו אכן בית הלל פוסקים לקולא ובית שמאי לחומרא.

המקור לצורת ההסתכלות הראשונה הוא תיאור הבריאה הראשון בפרק א בבראשית (פסוק כח) - "ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו ומילאו את הארץ..."⁸, וכבר הסברנו שתיאור זה (בפרק א) הוא מצד מידת הדין - בהסתכלות של שורת הדין (שם אלהים). בית שמאי ראו בתיאור זה את התיאור העיקרי של הבריאה.

לעומת זאת, המקור לצורת ההסתכלות השנייה הוא תיאור הבריאה השני בפרק ב בבראשית (פסוק יח) - "ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עוזר כנגדו". תיאור זה (בפרק ב) הוא מצד מידת הרחמים - בהסתכלות של לפני משורת הדין (שם הויה משותף עם שם אלהים). בית הלל ראו בתיאור זה את התיאור העיקרי של הבריאה.

לכן, ניתן להניח, שבית שמאי התייחסו למצוות הקידושין כהכנה למצוות 'פרו ורבו', ולעומתם בית הלל ראו בקידושין מעשה בעל תכלית עצמאית - יצירת שלימות - "לא טוב היות האדם לבדו".

במשנה האחרונה במסכת גיטין מובאת מחלוקת: "בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה, שנאמר: כי מצא בה ערות דבר, ובית הלל אומרים אפילו הקדיחה תבשילו, שנאמר: כי מצא בה ערות דבר"⁸.

לאור הסברנו ניתן לומר, שלפי בית שמאי (שהקידושין הם הכנה ל'פרו ורבו' ועיקר הקשר עם האשה הוא כדי לדאוג להמשך האנושות), כל עוד אין פגיעה ב'פרו ורבו' האדם אינו יכול לגרש את אשתו, אבל אם מצא בה ערוות דבר הרי ישנה פגיעה בהמשך בזרע, בצאצאים, מאחר שאין אנו בטוחים בכשרותם, ומותר לו לגרש את אשתו.

לעומתם, בית הלל (שרואים בקידושין מצווה בעלת תכלית עצמאית - יצירת שלמות) סוברים שאפילו אם הקדיחה תבשילו יכול לגרשה, מאחר שבמקרה כזה ישנה פגיעה בקשר עצמו - ישנה פגיעה בשלמות, ולכן יכול לגרש.

ה. קידושי כסף על פי בית שמאי ובית הלל

כפי שהזכרנו, נחלקו בית שמאי ובית הלל בסכום הנדרש לקידושי כסף: בית הלל אומרים פרוטה, ובית שמאי אומרים דינר.

בדף יב,א מובא הסברו של רבא למחלוקת: "היינו טעמא דבית שמאי שלא יהו בנות ישראל כהפקר". מסביר שם רש"י (ד"ה כהפקר): "לקנות בדבר מועט, ומדרבנן הוא דקאמרי לה בית שמאי דאפקעיה רבנן לקידושין הפחותין מדינר".

אין הבדל בין בית הלל לבית שמאי לגבי דין התורה, וגם בית שמאי מודים שמספיקה פרוטה על מנת לקדש אשה. אולם, בית שמאי חששו שקידושין בסכום כזה יביאו לזלזול בבנות ישראל, כי האדם המקדש יחשוב שהוא קונה דבר זול ופשוט, ודבר זה יביא לזלזול בכל מעשה הקידושין.

⁸ בית שמאי דורשים את המילה "ערוות", ובית הלל דורשים גם את המילה "דבר".

מדוע בית הלל אינם חוששים לזלול בבנות ישראל? האם כבודן של בנות ישראל אינו חשוב להם?

נראה שניתן להסביר את ההבדל בין בית הלל לבית שמאי על פי הסברנו ליחס הכללי שלהם לקידושין. בית הלל רואים בקידושין מעשה בעל ערך חשוב בפני עצמו, שמטרתו יצירת שלמות. לכן, אין צורך לתת חשיבות למעשה באמצעים עקיפים - על ידי הגדרה של סכום כסף מכובד לקידושין. בית שמאי, לעומת זאת, רואים בקידושין אמצעי למצוות 'פרו ורבו', הכנה בלבד למצווה. לכן, הם חוששים שמא האדם יחשוב שאין חשיבות עצמית בקידושין, ויבוא לזלול בבנות ישראל. כדי למנוע את הזלזול הזה תיקנו בית שמאי שסכום הקידושין יהיה דינר, ועל ידי זה יבין האדם שבנות ישראל אינן הפקר.

ו. הבנה בטור

הטור, כנזכר, פותח את הלכות פריה ורביה בהגדרת מטרת הקשר בין האיש לאשה: שהוא חפץ בטוב בריותיו, שידע שאין טוב לאדם להיות לבדו ועל כן עשה לו עזר כנגדו. ועוד, כי כוונת הבריאה באדם כדי לפרות ולרבות, וזה אי אפשר בלא העזר. ועל כן צוהו לדבק בעזר שעשה לו.

יש לשאול מדוע הקדים הטור את הנימוק של יצירת השלמות - "לא טוב היות האדם לבדו" - למצוות פריה ורביה, הרי פריה ורביה היא מצווה מפורשת.

אולי ניתן לענות על שאלה זו על פי ההנחה שהנחנו. כידוע, הלכה בכל מקום כבית הלל, ואם כן, למרות שברור שיש בקשר בין האיש לאשה מטרה של המשכיות המין האנושי, המטרה העיקרית לקשר היא יצירת השלמות, שהרי כל אדם שאין לו אשה אינו אדם (יבמות סג,א) ואילו המטרה של המשכיות היא רק מטרה משנית, ולכן הקדים הטור את הנימוק של יצירת השלמות.

ז. סיכום

ראינו שישנן שתי צורות הסתכלות על מצוות קידושין: כאמצעי - כהכנה ל'פרו ורבו', וכתכלית - יצירת שלמות בין איש לאשתו. בית שמאי מסתכלים על הקידושין כהכנה למצוות 'פרו ורבו', ובית הלל מסתכלים על הקידושין כיצירת שלמות. הדגמנו את ההבדל בין התפיסות במקרים רבים, ובמיוחד בקידושי כסף, שבהם בית שמאי דורשים דינר, ובית הלל מסתפקים בפרוטה.